

Krátka úvaha o slobode

Francúzska revolúcia sa niesla v duchu „liberté, fraternité, égalité“; tieto myšlienky sa postupne transformovali, vplývali na dianie v minulosti a vplývajú aj na prítomnosť i budúcnosť.

Možno sa teda opýtať na to či predstavujú ideál, alebo realitu, alebo prakticky „od každého niečo“ a ako sa vlastne tieto princípy premietajú do súčasného života.

Sloboda, nesmierne ušľachtilý pojem i zásada sa ukazuje diskutabilnou mierou dosiahnuteľnosti, pretože každá forma spoločenstva principiálne okliešťuje časť slobody; príslušníci spoločenstva sa alebo dobrovoľne vzdávajú jej časti, alebo sú k tomu nútení tým, že prijímajú regulácie (v dobrom i zlom) na fungovaní ktorých je vlastne založená existencia toho-ktorého spoločenstva.

V prenesenom význame človek môže byť slobodný ak je sám a celé jeho konanie/existencia sú podriadené iba jeho osobnému rozhodovaniu a voľbe. Takýto štatút človeka je nesporne možný, ale pravdepodobnosť jeho uskutočnenia je v tomto svete málo pravdepodobná.

Z toho vyplýva otázka: prečo je tomu tak? Odpoveď vychádza z podstaty: človek je od stvorenia tvor spoločenský/skupinový. Od počiatku vývoja vytvára ľudstvo skupiny/komunity v ktorých žije a preto musí rešpektovať určité pravidlá, ktoré to prežívanie v skupine/komunitě podmieňujú/uľahčujú.

Je logické, že každé individuum má iné predstavy o slobode (denne sme toho priamymi svedkami na najrôznejších fórach a situáciách protichodnými rozpornosťami, ktoré sa pri tom prejavujú); aj preto je úplné dosiahnutie individuálnych predstáv o slobode limitované. Sloboda jedného v niečom, nemá obmedzovať slobodu iného v čomkoľvek.

S tým súvisí nadväzujúci prenos obecnej slobody do užšej kategórie: práva a povinnosti.

Všimnime si, že táto kategória (právo a povinnosť) je v obecnej polohe rovnako neurčitá ako sloboda, avšak v konkrétnych podmienkach dostáva presne ohraničené formy, aj keď prevláda tendencia poukazovať najmä na práva (ľudské práva?). Táto tendencia je falošná, lebo právo a povinnosť tvoria dve strany „jednej mince“ a pokiaľ neprikladáme povinnostiam rovnakú dôležitosť ako právam deformujeme nielen fungovanie skupiny/komunity, ale aj vnímanie ducha/princípu slobody.

Pocit, či mieru slobody vníma každý podľa svojich predstáv; preto reálna spoločnosť nie je schopná vytvoriť takú široko ponímanú univerzálnu slobodu identickú podľa predstáv každého jej člena, lebo (chtiac-nechtiac) bude zákonite narážať na rôznosť potrieb slobody každého individua.

V tom momente ak sa pokúsi tie individuálne potreby usmerniť/ohraničiť/kolektivizovať narazi na porušovanie slobody, dokonca aj na problematiku naplňovania zásady „rovnosti“ (égalité?), bez prihliadnutia na problematiku bratstva (fraternité) – človek človeku vlkom?

Preto je toľko problémov a toľko otvorených možností zamieňať/modifikovať/formulovať pojem slobody ako takej a žiaľ ani súčasná spoločnosť, napriek hlbšiemu poznaniu týchto skutočností, sa nevyhla týmto kritikám si zasluhujúcim praktikám.

Je potrebné študovať náuku i súvislosti slobody a teda práv i povinností v spoločenských systémoch nielen kvôli teórii poznania, ale aj kvôli ich uplatňovaniu v praxi hoci aj s priznaním, že absolútne ideálny stav sa nedá/nelze dosiahnuť v žiadnom z doterajších spoločenských systémov (ani prijatím podstaty teórie „menšieho zla“!). Ak poznáme slabiny uplatňovania slobody, práva i povinnosti, máme byť schopní rozlíšiť ich zjavné porušovanie a snažiť sa o nápravu, alebo aspoň optimalizáciu v smere väčšinových potrieb (všetkým potrebám nedokáže vyhovieť nikto) - aj keď dobrovoľná náprava zjavných i skrytých porušení v danom mocenskom systéme je viac než diskutabilná.

Ak takéto konštatovanie skutočnosti preniesieme do praktického života môžeme formulovať tézu (kacírsku/rebelskú?) o tom, že v spoločnosti vlastne nič neprebíha úplne slobodne (ani v intenciách práva i povinnosti), ale že prejavy/pocity slobody (tak ako ich individuálne/kolektívne vnímame) sú vlastne len podmienené výstupy/uzly v ktorých sa pretínajú všetky deje (súbežné i protichodné; vlastne externality!), ktoré sa v spoločnosti odohrávajú.

O tom, že určité skupiny v spoločnosti vždy majú priamy záujem tieto výstupy ovplyvňovať niet nijakej pochybnosti; súvisí to s aplikovaním teórie „moci/vlády“ – a nakoniec to koreluje aj

s historickým vyjadrením o slobodnej vôli človeka, ktorá mu dáva možnosť voľby konať dobro/zlo pre seba, alebo pre komunitu/spoločnosť do ktorej patrí. Posúdenie voľby dobro/zlo je opäť podmienené, lenže tu už vstupujú do hry iné faktory najmä morálka, vzdelanie, disponibilnosť miestna i časová a iné.

Liberalizmus na svojej názorovej úrovni sa usiluje o stav najvyššie dosiahnuteľnej osobnej slobody jednotlivca (v danom systéme). To má znamenať, že jedinec má sám rozhodovať o vlastných veciach. Ale ktoré sú tie veci ostatné? V prípade existencie spoločenského zriadenia/štátu by mal jedinec rozhodovať o čo najširšej škále vecí sám bez regulačných zásahov. A tam, kde „úraduje“ štát by mal mať aspoň silu čokoľvek potrebné zmeniť, pretože čím väčší je celok/spoločnosť, tým menšia je sila jedinca rozhodovať sám o sebe. V extrémnych prípadoch sa človek stáva otrokom systému (podobnosť so súčasnosťou?).

Obečne sa hovorí, že súčasné dianie vo svete je odrazom straty morálnych prístupov vedúcich skupín spoločnosti; z toho možno odvodiť ako nedostatočné aj súčasné pozície slobody, práv a povinností.

Také však boli aj intencie v období socialistického zriadenia, ktoré u nás prežil každý príslušník staršej generácie (a tým má daň/schopnosť aspoň parciálneho porovnávania).

V tejto súvislosti by som sa rád dotkol eseje o pokuse vytvoriť v krúžku študentov model socializmu (pokús zorganizoval a uverejnil istý profesor z US Texas Tech Univerzity ¹⁾).

Základom pokusu bola téza, že socializmus funguje, že občania sú slobodní, že v jeho prostredí nie sú ani chudobní, ani bohatí, ale panuje proporcionálna rovnosť.

Všetky lekcie i pomôcky/poznámky štúdia boli vyhotovované ako priemerné s tým, že vedomosti všetkých študentov budú tiež hodnotené ako priemerné: žiaden nebude musieť opakovať skúšku, ale ani jeden v priemere nedostane extrémne hodnotenie A (výborný).

Po prvej skúške sa ukázali vedomosti študentov na rôznej úrovni, lepšie i horšie, ale všetci boli ohodnotení priemerne stupňom B. Tí ktorí sa na skúšku dobre pripravovali boli výsledkom sklamaní, ale tí menej aktívni, horšie či nedostatočne pripravení boli spokojní.

Lenže na druhú skúšku sa tí študenti, ktorí sa pripravovali nedostatočne už nepripravili vôbec (skúška sa „prepečie“); aj tí ktorí predtým dosahovali výsledok A v príprave značne poľavili. Takže výsledok skúšky bol iba stupeň D. S takým výsledkom síce nikto nebol spokojný, ale vyučovanie pokračovalo.

Lenže pri tretej skúške boli už všetci členovia krúžku hodnotení na F (nedostatočne) a z toho vzniklo všeobecne sklamanie.

V priebehu pokusu sa príprava ani hodnotenie študentov nezlepšovalo a študenti sa začali medzi sebou hádať, aj navzájom obviňovať za zlé výsledky čo vyústilo aj do fyzického napádania, lebo nikto nechcel pripustiť že sa ten-ktorý zvyhodňuje („zvezie“) na úkor iného. Dôsledkom bolo to, že pre zlé výsledky študenti nepospeli a všetci stratili jeden rok štúdia.

Vtedy sa profesor opýtal študentov či pochopili príčinu prečo neuspel systém socializmu. Zdôvodnil to

jednoducho tým, že človek musí bojovať o svoje statky, vedomosti, postavenie, snažiť sa o najlepšie výsledky a obetovať tomu cieľu svoju energiu, často i osobné pohodlie či záľuby. V takom prípade je motivujúcim každé objektívne, presne diferencované, individuálne ohodnotenie a je vlastne odmenou (zadosťučinením) jedincovi za všetko úsilie vynaložené na dosiahnutie toho cieľa.

Výsledky tohto pokusu sú analogické aj pre vlády (metódy vládnutia v spoločnosti): ak je všetko priemerne zabezpečené a ľahko dostupné pre každého, nik nechce prinášať obeť na to aby dosiahol výnimočné hodnotenie/postavenie a to vedie k celkovej stagnácii a následnému neúspechu v súťaži.

Toto by malo byť posolstvom pre skupiny ktoré sa prihlásili k rovnostárstvu v spoločnosti a tým aj falošnému bratstvu a zastierajú to problémami plánovania.

Tu pramena aj dva fenomenálne problémy socialistického systému, (ale nielen jeho):

Prvým je neschopnosť/nemožnosť vyriešiť rozpor medzi deklarovaným právom na prácu a nariadenou pracovnou povinnosťou; tú povinnosť zaviedol systém následne podľa pravidla

„kto nepracuje nech neje“, pretože nebol ochotný podporovať tých ktorí sa práce stránili. Tento fenomén práce je žiaľ prítomný aj v súčasnosti keď mnohí občania nemajú záujem o prácu a očakávajú iba podporu spoločnosti. Týmto si systém vlastne vyživuje vrstvu parazitov a na druhej strane nevie ponúknuť pracovné miesta tým, ktorí sa o prácu seriózne uchádzajú. Takže - opakujem- aj tu vidieť rub a líc slobody, špeciálne „ľudských práv“, ktoré zabudli na súbežnú paralelu „ľudské povinnosti“ dané bez výnimky pre každého člena žijúceho v konkrétnej spoločnosti.

Druhým je porušenie princípu zásluhovosti, nivelizácia odmeňovania a nedostatočná stimulácia najvyššieho výkonu. Socialistický katalóg práce a zaškatulkovanie do mzdovej kategórie bolo formou rovnostárstva a v podstate vážnou prekážkou stimulácie pozitívnych ľudských aktivít v každom pracovnom i mimopracovnom postavení.

Chybou súčasnosti je -v opačnom garde- že, pod rúškom osobnej či podnikateľskej slobody extrémnymi rozdielmi v odmeňovaní porušuje hierarchickú i vecnú zásluhovosť i odmeňovanie podľa prínosu z výkonu, alebo zo spoločenského významu funkcie na danom poste (viď problémy v odmeňovaní učiteľov, lekárov a iných profesií najmä zo sféry zamestnancov štátu).

Je jasné že každý človek je iný, má iné danosti a iné potreby, ale v množine sú potrební všetci, každý na svojom mieste s pozitívnou motiváciou podávať najkvalitnejšie výkony. Dobre spravovaná spoločnosť k tomu vedie svojich príslušníkov a má vytvárať podmienky pre proporcionálnosť aj v citlivej oblasti odmeňovania. Porušovanie tejto zásady vyvoláva spoločenské a sociálne turbulencie.

Môžeme sa opýtať či napriek preukaznej výpovednej hodnote mal spomínaný pokus zorganizovaný v krúžku študentov predpoklady na to aby sa stal modelom spoločnosti a chovania jej príslušníkov? Odpoveď nemôže byť jednoznačne kladná, pretože pokusu chýbali viaceré relevantné faktory ovplyvňujúce konanie všetkých ľudí, ale predovšetkým faktor, ktorý nazývame zodpovednosť za svoje činy a súvisiace regulácie. Právom očakávame, že študenti zodpovedne pochopia, že bez prípravy sa nedá „preplávať“ a výsledky budú neuspokojivé; je to o slobode voľby a tú využili/zneužili všetci - dokonca aj tí čo sa predtým statočne pripravovali. Štúdium i príprava na skúšku sú nesporne poznačené a ovplyvnené určitou formou plánovania.

Lenže akceptovaním osobnej zodpovednosti ako dobrovoľného faktora sa môžeme dostať do kolízie s faktorom slobody a odvodenou zložkou - trhom (pre laikov t.z. neviditeľná ruka trhu ²⁾, pre odborníkov zjavné/skryté zastieranie plánovanej regulácie!).

Áno, plánovanie sprevádza človeka od prapôvodna i od narodenia; bez plánovania je život neistý, takmer bezmocný, vystavený rizikám akejkoľvek prírodnej či spoločenskej udalosti. Pripomeňme si iba potrebu plánovať/organizovať vzdelávanie, zásobovanie, výrobné činnosti, financie, ochranu zdravia, nakoniec i obranu. Samozrejme, že so stupňom vyspelosti spoločnosti narastá a prehľbuje sa potreba plánovania i súvisiacich regulácií a tým sa obmedzuje aj to čo označujeme pojmom sloboda jedinca.

Samozrejme, plánovanie a regulácie sa vyvinuli zo spontánnosti v procese vývoja spoločnosti a sú produktom tvorivosti človeka; v určitých stavoch/situáciách sú nielen užitočné ale i nevyhnutné.

Preto určite rozlíšime plánovanie/regulácie dobré, užitočné, efektívne, aj zlé, neúčelné, formalistické, ale každá z týchto foriem bude závislá od sústavy miestne i časovo podradovacích subfaktorov. Preto nikto nevie najširšej spoločnosti predstaviť dokonalú formu plánovania/regulácií. Spoločnosť je nesporne rôznorodá, až absolútne variabilná, v smere vstupov, výstupov, potrieb i zabezpečení. Preto sú tak rozšírené tendencie aproximácií, zovšeobecňovania, priemerkovania, zjednodušovania, ktoré v najlepšom prípade sa môžu reálnym potrebám spoločnosti iba asymptoticky približovať. Je teda otázne čo je rozvinutej spoločnosti prospešnejšie: systém obmedzujúceho plánovania/regulácie s určitou stabilitou a definovanými istotami, alebo systém neregulovaný vytvárajúci extrémnu polarizáciu, neistotu a tým nestabilitu spoločnosti?

Je jasné, že každý systém plánovania/regulácie, napriek výhodám a prínosom pre spoločnosť, má usmerňujúci až direktívny charakter. To na jednej strane vyplýva z povahy a charakteru ľudstva, z rešpektovania mnohých prírodných daností a dlhodobo nadobudnutých skúseností a nemožno to považovať za priamy rozpor s princípmi ekonomie, lebo i tá sa riadi určitými pravidlami. Direktívy a teda aj plánovanie, žiaľ, nedokážu postihnúť celé spektrum problémov, ktoré sa vyskytujú v živote a tak v mnohých prípadoch, si vyžadujú (spoločenské či osobné) výnimky. Ale na dosahovanie výnimiek akokoľvek motivovaných (nepresahujúcich ľudské možnosti) sa - bez pochybnosti- v každej spoločnosti využívajú systémy (zjavnej, skrytej, malej či veľkej) korupcie pričom všetko závisí od ceny toho čo vyvoláva potrebu získať výnimky (jedna skúsenosť poučuje, že o každej cene možno licitovať kým sa neprekročí vrchol; potom cena prudko klesá na hodnotu malej olovenej guľky). Problém je v ľuďoch, teda ich mentálnych dispozíciách (morálke, náboženstve) a materiálnych nárokoch (dilema princípu: pracuj podľa svojich schopností a poberaj podľa svojich potrieb). Vždy treba hľadať strednú cestu tak, aby popri zachovaní stimulácie pokroku nevznikali priepastné materiálne a sociálne rozdiely v spoločnosti (bohatstvo do neba a bieda do pekla!) čomu jednoznačne napomáha účelné a účinné vzdelávanie. Iba vzdelanie môže pomôcť preklenúť chamtivosť časti ľudskej populácie a jej vyvyšovanie sa nad ostatných, teda tú neadekvátnu/negatívnu formu stimulácie aktivít a pokroku spoločnosti.

Poňatie slobody, ktoré sa odvoláva na ducha francúzskej revolúcie a ktoré vo vyspelom svete začalo prevládať v posledných tridsiatich rokoch však celkom nepochybne vedie práve k takým negatívnym dôsledkom. Medzi negatíva patria aj finančné toky ktoré sa odtrhli od reálnej ekonomiky a to, že pojem ekonómie sa zredukoval len na okamžitý zisk vytváraný finančnými špekuláciami. To všetko vrhá svetovú ekonomiku do stále väčších turbulencií a ťažkostí.

Obávam sa, že súčasná forma kapitalizmu, tak jak ju poznáme, sotva bude môcť pokračovať ďalej. Je zrejme na rázcestí a bude sa musieť modifikovať. Nebude to v roku 2012 !, ale ako vývojový proces sa táto tendencia presadí. Trhová ekonomika v nejakej inej forme a s inými pravidlami bude asi pokračovať, ale tlak na zmeny narastá najmä prudkým rozvojom nezúčastnených zemí tretieho sveta a možno aj ťažko predvídateľných dôsledkov a domino-efektu „arabskej“ revolúcie.

***

¹⁾ Neidentifikovaný prameň informácie z internetovej korešpondencie

²⁾ A. Smith bol profesorom etiky a nie ekonómie.... jeho prácou/úlohou bolo etické zdôvodnenie zisku. Použil výraz o NEVIDITEĽNEJ RUKÉ ....(ale nikde neuviedol, že ...trhu, ani z kontextu diela nevyplýva, že ide o „neviditeľnú ruku trhu“). Ukazuje sa však, že neviditeľná ruka predsa len pôsobí... zaradí správneho, inteligentného a vzdelaného občana do adekvátne správnej kategórie...

³⁾ J.J.Rousseau: O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi. ISBN 978-80-8061-429-4

⁴⁾ J.Stuart Mill: O slobode. ISBN80-88778-07-7